

Türkiye’de Hemşirelerin El Yıkama Alışkanlıkları, Davranış ve Tutumlarının Değerlendirildiği Çalışmalar: Sistematik Derleme

Tuğba BİLGEHAN¹ Ayşegül KOÇ² Bahar Vardar İNKAYA³

Özet

Amaç: Sağlık ekibinin önemli bir parçası olan hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarının değerlendirilmesi önemlidir. Ülkemizde hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarının önemini anlaşılması ve hemşirelerin ‘el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları’ hakkında yapılan çalışmaların sistematik incelemesinin yapılması amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Yöntem: Ülkemizde hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları alanında yapılmış olan, hakemli dergilerde basılan özgün araştırmalar iki farklı arama motorundan taranmıştır. Çalışmalar araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Anahtar kelimeler olarak “el yıkama, el hijyeni, hemşire” yazıldıktan sonra 2015-2020 yılları arasındaki çalışmalardan hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları ile ilgili olan 16 araştırma çalışmaya dâhil edilmiştir. Sistematik gözden geçirme için PRISMA rehberi kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışma kapsamında incelenen 16 çalışmadan elde edilen verilere göre hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları için genel olarak teorik bilgilerinin iyi olduğu fakat uygulama oranlarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç: El yıkamayı gerektiren durumlar ve el hijyenini geliştirmeye yönelik periyodik eğitimlerle birlikte hatırlatıcı afişlere ve uyarıcı medikal aletlere gereksinim olduğunu düşünülmektedir. Aynı zamanda el yıkamanın artırılması ve alışkanlığa dönüştürülmesi için denetimin her zaman gerekli olduğu ve gözlem yöntemi ile yapılan çalışmaların artırılarak bilincin uyandırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Davranış
El Dezenfeksiyonu
Hemşire
Tutumlar

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 12.01.2021

Kabul Tarihi: 14.03.2021

E-Yayın Tarihi:30.08.2021

¹Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ankara, Türkiye, tgb.bilgehan@gmail.com (Sorumlu Yazar)

²Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ankara, Türkiye, aysegulkocmesister@gmail.com

³Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ankara, Türkiye, bahar_inkaya@yahoo.com.tr

Hand Washing Habits of Nurses in Turkey, Which Evaluation of Behavior and Attitudes Study: A Systematic Review

Abstract

Objective: It is important to evaluate the hand washing habits of nurses, who are an important member of the healthcare team. This study has been carried out in order to explain the importance of hand washing habits of nurses in our country and to conduct a systematic review of the studies on the hand washing habits, behavior and attitudes of nurses.

Method: Original researches in the field of handwashing habits, behaviors and attitudes of nurses in our country in our country, published in peer-reviewed journals, were scanned from two different search engines and the studies were examined by the researchers. The studies which were published between 2015-2020, was searched with key words "hand washing, hand hygiene, nurse" According to the data obtained from the 16 studies examined. The other criteria that we marked was "free full texts". The PRISMA guideline was used for systematic review.

Results: It was found that general theoretical knowledge was good for the hand washing habits, behaviors and attitudes of nurses, but the rates were low in practice. In addition to periodic training, reminder banners and stimulating medical devices are required for conditions requiring hand washing and increasing hand hygiene.

Conclusion: According to the data obtained from the 16 studies examined within the scope of the study, it was concluded that the general theoretical knowledge was good for the hand washing habits, behaviors and attitudes of nurses, but the rates were low in practice. In addition to periodic training, reminder banners and stimulating medical devices are required for conditions requiring hand washing and increasing hand hygiene.

Keywords

Behaviour
Hand Disinfection
Nurse
Attitudes

Article Info

Received: 12.01.2021
Accepted: 14.03.2021
Online Published: 30.08.2021

Giriş

Ellerin suyla birlikte sabunla yıkanması yüzyıllardır kişisel hijyenin bir ölçüsü olarak kabul edilmiştir (İnan, 2011). Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri el hijyeni yöntemlerini sosyal, hijyenik ve cerrahi el yıkama olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Hemşireler için daha sıklıkla kullanılan hijyenik el yıkama yöntemi hastaya temas etmeden önce ve ettikten sonrasında, hastanın vücut sıvı ve sekresyonlarından örnek alınmasından önce ve bu örneklerin taşınması sırasında kullanılan kaplara temas edilmesinden sonrasında içermektedir (Karabey vd., 2008; World Health Organization [WHO], 2009).

Hastane enfeksiyonlarının oluşmasında hastalarla sık temas halinde olan sağlık çalışanlarının elleri bulaş açısından önemli role sahiptir (Yurttaş, Kaya ve Engin, 2017). Hastane enfeksiyonlarının yarısından fazlası; el hijyenine uyum, bariyer önlemleri, eldiven kullanımı, eğitilmiş ve yeterli personel, hastalarda kullanılan aletlerin dezenfeksiyonu ve sterilizasyonu gibi önlemler ile önlenmektedir (Bakkalcı, 2020). Hastalarla sürekli temas halinde olan hemşirelerin enfeksiyonları önlemek için uyması gereken en önemli faktör el hijyeni ve antiseptisidir (Tabak ve Ulutaşdemir, 2005; Rutala ve Weber, 2013). Sağlık ekibinin dezenfeksiyon ve sterilizasyon kurallarına uyması, hastalarda oluşabilecek enfeksiyonu önlemek için önemlidir. Dezenfeksiyonun doğru şekilde uygulanması,

hastalara patojenlerin bulaşmasını önlemek açısından önemlidir. Bununla birlikte sterilizasyon ve dezenfeksiyonu etkileyen faktörlerin sağlık çalışanları tarafından bilinmesi; sağlık çalışanlarının bu konudaki doğru seçimi ve uygulamayı yapmalarını, dolayısıyla enfeksiyon riskini minimize etmeyi sağlamaktadır (Rutala ve Weber, 2013). Ellerin akan suyun altında su ve sabun ile 20-30 saniye yıkanması mikroorganizmaların taşınmasını önler. Dolayısıyla sağlık bakımı ile ilişkili enfeksiyonun insidansını azaltır (Berman, Synder ve Frandsen, 2016).

Enfeksiyon kontrol programının yürütülmesinde enfeksiyon kontrol hemşiresi anahtar rol oynamaktadır. Enfeksiyon kontrol hemşiresinin sürveyans, haberleşme, eğitim ve raporlama olmak üzere enfeksiyonun yayılması ve önlenmesi hususunda önemli görevleri bulunmaktadır. Aynı zamanda enfeksiyon kontrol hemşiresinin dezenfeksiyon, antisepsi ve sterilizasyon (DAS) işlemlerini denetlemek, koruyucu tıbbî önerilerde bulunmak, enfeksiyon ile ilgili risklerini takip etmek, enfeksiyonlarla ilgili araştırmalar yapmak, oluşturduğu raporları enfeksiyon komitesiyle paylaşmak gibi önemli görevleri bulunmaktadır (Sayıştay Bakanlığı Performans Denetim Raporu, 2007).

El hijyeni sağlamak, enfeksiyon kontrolünde en önemli tedbir olarak görülür ve sağlık bakımı ile ilişkili enfeksiyonların önlenmesi için gerekli bir önlemdir (Association for Professionals in Infection Control and Epidemiology, 2015). Sağlık bakımı ile ilişkili enfeksiyonlar (SBİE) genelde, doğrudan temas ile bulaşmaktadır. Sağlık bakım ekibinin elleri, bulaşıcılığın en büyük payını oluşturmakla birlikte temiz ellerin enfeksiyon zincirini kırarak SBİE oranlarını azaltabileceği bilinmektedir (Gould, Creedon, Jeanes, Drey, Chudleigh and Moralejo 2017). Sağlık bakımı ile ilişkili enfeksiyonlar insidansı gelişmiş ülkelerde %7 iken gelişmekte olan ülkelerde %10 olarak bildirilmektedir (Khan, Baig and Mehboob, 2017). Bu enfeksiyonlar hastaların taburculuk süresinin uzamasına ve dolayısıyla maliyetin artmasına, yaşam kalitelerinin azalmasına, hatta ölümüne neden olmaktadır (WHO, 2009; Van De Mortel, Kermod, Prozano and Sansoni, 2012; Karadağ, Yıldırım ve İşeri, 2019). Enfeksiyonları önlemede en kolay ve en ucuz yöntem ise sağlık bakımı veren personelin ellerini yıkamasıdır. Ancak literatürde sağlık bakımı veren hemşire ve mesleğe aday öğrencilerin el yıkamanın önemini teorik olarak bilmelerine rağmen, bunu davranış haline getirmekte zorlandıkları belirtilmektedir (Kobra, Sima, Fariborz, Rasouli and Neda, 2016). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sağlık çalışanlarının el hijyen alışkanlıklarını ve kurallara uyumunu doğrudan ölçmek için tek geçerli yolun gözlem yöntemi olduğunu bildirmektedir (WHO, 2009).

Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı kılavuzda altın standardında bir denetim yaklaşımı ile el hijyeninin doğrudan gözlenmesi için beş endikasyon belirlemiştir. Bu 5 endikasyon el hijyeni ile ilgili önerileri içermektedir (WHO, 2020). Bu endikasyonlar şu şekildedir:

- 1: Hastaya temas etmeden önce
- 2: Temiz/aseptik işlemlerden önce
- 3: Vücut sıvılarının bulaşma riski sonrası
- 4: Hastayla temas sonrası

5: Hasta çevresine temas ettikten sonra

Tüm sağlık bakımı çalışanlarının endikasyonlar doğrultusunda ellerini uygun teknikle yıkaması gerekliliği vurgulanmaktadır (WHO, 2009; Gould, Creedon, Jeanes, Drey, Chudleigh and Moralejo 2017). Tüm sağlık personelinin yanında hastayla çok sık temas halinde bulunan hemşirelerin el hijyeni ile ilgili inanç ve uygulamalarının farkına varması önemlidir (Karadağ, Yıldırım ve İşeri, 2019). El hijyenine uyumun artırılmasında sağlık personelinin bireysel rolü oldukça fazladır fakat bununla birlikte kurumsal etkenlerin rolü de göz önünde tutulmalıdır. El hijyenine uyumun artırılmasında etkili yöntemin rutin izlem ve geri bildirim olduğu belirtilmektedir (Karabey vd., 2008). El hijyenine uyumun artırılması için konuyla ilişkin eğitimlerin düzenlenmesi, broşür dağıtılması, grup çalışmaları, rol model olması ve enfeksiyon hastalıkları uzmanlarının meslektaşlarını sıklıkla bilgilendirmesinin etkili olduğu belirtilmektedir (Alp, 2012; Gould vd., 2017; Kobra vd., 2016; Rios and Aguilera, 2017). Ayrıca uyumsuzluk nedenlerinin izlenerek, uzun soluklu etkili kampanyaların ve stratejilerin geliştirilmesi ve yönetimin bu etkinlikleri desteklemesi oldukça önemlidir (Karabey vd., 2008).

El yıkamanın öneminin kavranması ve yaygınlaşması için şu konuların bilinmesi gerekir:

- Bireylerin inanç ve değerlerinin dikkate alınması,
- Mevcut olanakların ve durumun değerlendirilmesi,
- Ulaşılabilir önlemler alınması,
- Uygulama için olanakların ve kolaylıkların sunulması,
- Akran eğitime yer verilmesi,
- Ödüllendirme yönteminin uygulanması,
- Uygulamaların hayata geçmesi ve başarılı olmasında tüm sağlık profesyonelleri ve yöneticilerin sorumluluklarının olduğunun kavranması (Akdemir ve Birol, 2020).

Hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarının bilinmesi, hizmet içi eğitim ihtiyaçlarını belirlemek bakımından önemlidir (Alp, 2012). El yıkama ile ilgili verilen eğitim programları; el yıkama bilgisini, uygulamalarını ve uyumunu arttırmaktadır (Gould, Creedon, Jeanes, Drey, Chudleigh and Moralejo 2017).

Hemşirelerin el yıkama alışkanlık, tutum ve davranışlarının incelenmesi enfeksiyonlar açısından önemlidir. Sağlık alanında yoğunlukta çalışan ve hastayla daha sık temasta bulunan hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları hakkında görüş ve bilgilerinin, literatür doğrultusunda tartışılması ve sistematik incelemesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu incelemeye başlarken aşağıdaki sorulara sevap aranmıştır.

1. Hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları ile ilgili yapılan çalışmalar ve sonuçları nelerdir?
2. Hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan ölçme araçları nelerdir?
3. Hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları ile ilgili yapılan çalışmaların araştırma yöntemleri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışma, hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, tutum ve davranışlarını incelemek amacıyla gerçekleştirilen sistematik bir incelemedir. Anahtar kelimeler olarak “el yıkama, el hijyeni, hemşire” yazıldıktan sonra 2015-2020 yılları arasındaki “ücretsiz tam metin” olarak ulaşılabilen, hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları ilgili farklı yöntemler kullanılarak yapılan çalışmaları, sistematik olarak incelenerek analiz edilmiştir. Bu çalışmada sistematik gözden geçirme için PRISMA rehberi (Karaçam, 2013) kullanılmıştır (Şekil 1). Ülkemizde hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları alanında yapılmış olan, hakemli dergilerde basılan özgün araştırmalar Google akademi ve Pubmed olmak üzere iki farklı arama motorundan taranmıştır. Çalışmalardan son 5 yıl listelenmiştir.

Araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların belirlenmesi için çeşitli kriterler belirlenmiştir. Çalışmaların başlık, özet ve tam metinleri, araştırmacılar tarafından birbirlerinden bağımsız olarak incelenmiştir. Araştırmacıların incelemeleri karşılaştırılmış ve dâhil edilen 71 araştırmadan, hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları ile ilgili olan 16 tanesi çalışmaya dâhil edilmiştir. PRISMA akış şeması şekil 1’de sunulmaktadır.

Çalışmaya dahil edilecek makalelerin için aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır;

- El yıkama alışkanlıkları/el hijyeni hakkında sorular içeren anket kullanılması ve sonuçlarını değerlendiren araştırma olması,
- Hemşire olarak çalışan sağlık çalışanlarına odaklanan araştırma olması,
- Yayın dilinin Türkçe ya da İngilizce olması,
- Son beş yılda yayınlanmış (2015-2020) olması,
- Çalışmanın tam metnine ulaşılabilmesi,
- Araştırmanın Türkiye’deki hemşireleri kapsamaması,

Çalışmanın taraması 10.01.2020 / 20.03.2020 tarihleri arasında yapılmıştır.

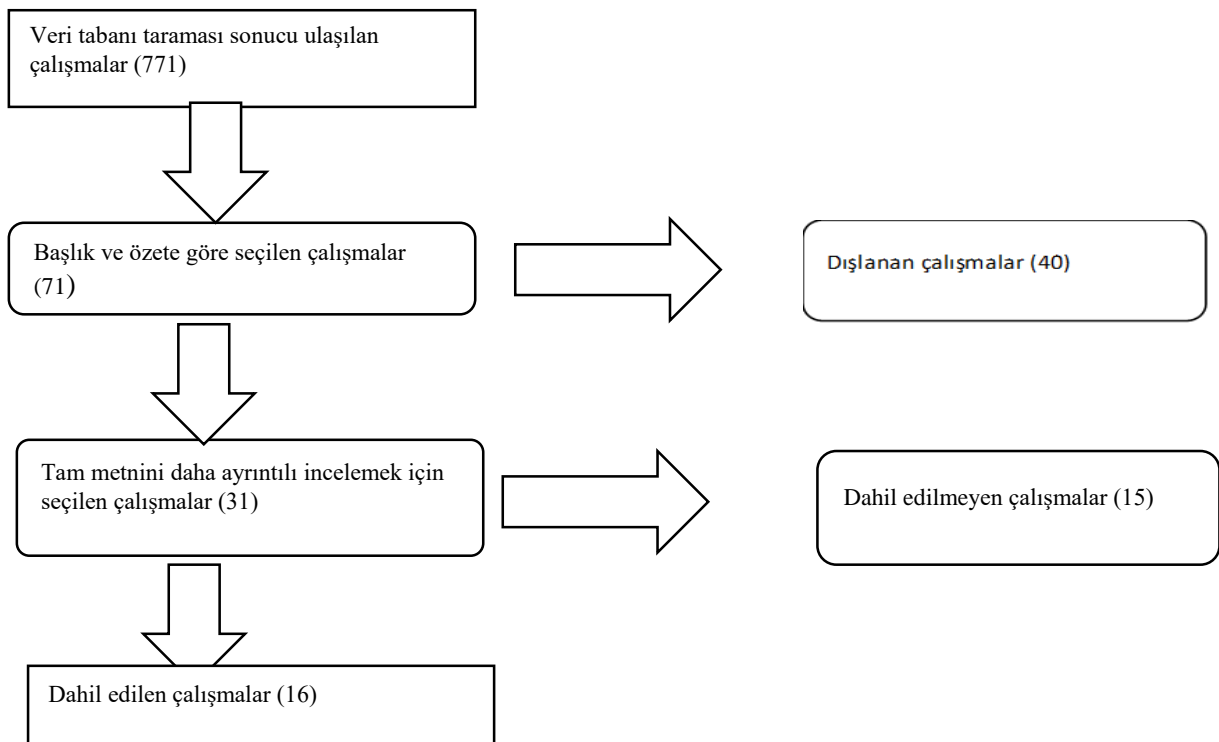
- Geriye kalan çalışmaların genel olarak dışlanma sebepleri şunlardır;
- Tam metin olarak makaleye ulaşamama,
- Hemşirelik öğrencileri ile ilgili çalışmalar,
- Hemşirelik dışında diğer sağlık çalışanlarına yapılan çalışmalar,
- Orijinal olmayan araştırmalar,
- El hijyeni ya da el yıkama alışkanlıkları ile ilgili yeterli ölçek ya da anket sorusu barındırmayan çalışmalar,
- Türkiye’de çalışan hemşireleri kapsamayan farklı çalışmalar

Analize alınan araştırmalar (Şekil 1), Türkiye’de yapılan çalışmalar, ölçüm standartları ve eksik verileri dikkate alınarak yanlışlık riski yönünden puanlanmıştır. Düşük ve yüksek yanlışlık riskli çalışmalar olmak üzere 2 gruba ayrılmıştır. Bu amaçla bir yanlışlık skoru kullanılmıştır (Kılıçkap vd.,

2018). Makaleler, iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak skorlanmış ve çalışmalar dahil edilirken yanlışlık riski düşük olan çalışmalara daha fazla odaklanılmıştır.

Bulgular

Bu sistematik inceleme çalışması, 2015-2020 yılları arasında yayınlanan 16 çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmaların çoğunluğu tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel tasarımlarından oluşmaktadır. Araştırmaların 1'inde nitel 2'sinde ise yarı deneysel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İncelemede yer alan 5 gözlemsel araştırma el yıkama alışkanlığının değerlendirilmesinde DSÖ'nün "5 endikasyon kuralı" doğrultusunda oluşturulan gözlem formu kullanarak temasları gözlemlemiştir. Tanımlayıcı araştırmaların hepsinde hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarını sorgulayan sorular ve sosyo-demografik soru formu bulunmaktadır. İncelenen çalışmalarda farklı ölçekler kullanılmıştır (Tablo.1).

Şekil 1. Çalışmaların Seçimindeki Akış Şeması (PRISMA)

Çalışma kapsamında incelenen 16 çalışmadan elde edilen verilere göre hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları için genel olarak;

- Hemşirelerin sağlık profesyonelleri arasında el yıkama uyumunun daha iyi olduğu,
- Hemşirelerin el hijyeni kuralları ile ilgili teorik bilgilerinin, uygulama oranına göre daha yüksek olduğu,
- Haberli gözlem çalışmalarının el yıkama alışkanlığını olumlu yönde etkilediği,
- Temas öncesi el yıkama oranı temas sonrasında göre daha düşük olduğu,
- El yıkama ile ilgili verilen eğitim, görsel materyallerin el yıkama uyumunu olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 1. Taranan Çalışmalarda Kullanılan Ölçek, Çalışma Tipi, Örneklem ve Sonuçları

Araştırmanın Künyesi	Kullanılan ölçek	Çalışma Tipi	Örneklem	Sonuçlar
Karaoglu ve Akın 2019	Hemşire Bilgi Formu El Yıkama Alışkanlıkları Öz-bildirim Anketi	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	63 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir	Gözlem öncesi yapılan anket sonuçlarına göre hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları genel olarak iyi değerlendirilirken, habersiz gözlem sonucu el hijyeni uyum oranlarının oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Koşucu vd., 2015	El hijyeninde 5 endikasyon kuralı doğrultusunda oluşturulan gözlem formu	Durum çalışması	3 ayda 2'şer saat süreyle 7200 dakikalık gözlem sonucu toplam 3690 el hijyeni endikasyonu gözlenmiştir.	Sağlık personelinde el hijyeni uyum oranı %58 olarak saptandı hemşirelerde ise bu oranın %69 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mankan ve Kaşıkçı, 2015	Sosyo-demografik form Anket formu	Tanımlayıcı araştırma	378 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir.	El yıkama işleminde önce eller ıslatılmalı ve 3-5 ml sabun avuç içine alınarak 15-30 saniye süreyle tüm yüzeyler ve parmaklar dahil olacak şekilde ovulmalıdır sorusuna hemşirelerden %91 'i doğru yanıt vermiştir.
İnfal ve Şahin 2018	Sosyo-demografik form Anket formu	Tanımlayıcı araştırma	82 hekim, 100 hemşire ve 83 yardımcı personel olmak üzere toplam 265 kişi il gerçekleştirilmiştir.	Hemşireler yapılan işlem öncesi olarak 2/10'u "tedaviye çıkmadan önce", yapılan işlem sonrası olarak ise; 3/10'u "hastaya dokunduktan sonra" ellerin yıkanması gerektiğini ifade etmişlerdir.
Terzi vd., 2020	El hijyeninde 5 endikasyon kuralı ile oluşturulan gözlem formu	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	924 el yıkama gözlemlenmiştir.	El yıkama davranışları sağlık profesyonelleri arasında hemşirelerde daha yüksek oranlarda gözlemlense de her bir parametresi için istendik düzeyde olmadığı görülmüştür.
Caner ve Kartın 2019	Anket formu Gözlem formu	Tanımlayıcı araştırma	34 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir.	Hemşirelerin anket sorusundaki el yıkama sorusuna %79.4'ü doğru cevap verirken, gözlemler sonucu bu yüzdenin %65.1 olduğu görülmüştür.
Aylaz, vd., 2018	Sosyo-demografik form Anket formu	Tanımlayıcı-kesitsel çalışma	142 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir.	Hemşirelerin %97.2'sinin "El hijyeni neden önemlidir?" sorusuna doğru yanıt verdiği, "Aşağıdaki durumların hangisinde hijyenik el yıkama yapmayı tercih edersiniz?" sorusuna %91.5'i doğru yanıt verilmiştir.
Akça ve Keşaplı 2016	Kodlanmış veri toplama formu	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	814 temas tespit (241'i hemşirelere ait) edilmiştir.	Tüm hekimlerde el yıkama oranının %14.7, hemşirelerde %13.3, yardımcı sağlık personelinde ise %18.5 olduğunu tespit edilmiştir.

Tablo 1 (Devam). Taranan Çalışmalarda Kullanılan Ölçek, Çalışma Tipi, Örneklem ve Sonuçları

Araştırmanın Künyesi	Kullanılan ölçek	Çalışma Tipi	Örneklem	Sonuçlar
Kaya vd., 2014	Sosyo-demografik form Anket formu	Tanımlayıcı araştırma	179 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir.	Sadece %8'inin hastaya temas etmeden önce el hijyeni sağladığı, %66.5'i hastayla temas sonrası el hijyenini sağladığı görülmüştür.
Ulutaşdemir vd., 2017	Sosyo-demografik form Sağlık Çalışanlarının Güvenliği Ölçeği İzolasyon Önlemlerine Uyum Ölçeği	Tanımlayıcı-kesitsel çalışma	154 hemşire üzerinde gerçekleştirilmiştir.	Bulgular doğrultusunda elle yıkamanın yapıldığı saptandı. Bu çalışmada klinik hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarının iş sağlığı ve güvenliğine uygun olduğunu görülmüştür.
Erdoğan vd., 2016	El hijyeninde 5 endikasyon kuralı ile oluşturulan gözlem formu	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	180 temas tespit edilmiştir.	Tüm sağlık profesyonellerinin el temizliği kurallarına uyum oranı %80 saptandı. El yıkama hemşirelerde %91, doktorlarda %75 ve yardımcı personelde %62 olarak saptanmıştır.
Yurttaş vd., 2017	3 aylık el hijyeni uyum raporları El hijyeni gözlem raporu	Tanımlayıcı – kesitsel-retrospektif	30 hemşirenin el hijyen uyum raporları incelenmiştir.	El hijyeni uyumu gözlemlerinde doktor grubunun uyum oranı %66.4, hemşire uyum oranı %73.9 ve temizlik personelinin uyum oranı ise, %66.7 olarak bulunmuştur.
Demirel, 2019	El hijyeninde 5 endikasyon kuralı ile oluşturulan gözlem formu	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	147 hemşire, 72 doktor, 51 yardımcı sağlık personeli 316 temas tespit edilmiştir.	El hijyeni uyum oranı hekimler (%35), hemşireler (%54) ve diğer sağlık personeli (%64) olduğu görülmüştür.
Teker vd., 2015	El hijyen parametreleri	Yarı deneysel-gözlemsel çalışma	114 hemşire, 35 asistan, 41 doktor, 179 hastane personeli ile gerçekleştirilmiştir.	Eğitim alan hemşirelerde hasta ile temas öncesi uyum oranı (%76) eğitim almayanlara göre (%63) daha yüksekti olduğu saptanmıştır.
Karaoglu ve Akin, 2018	El Hijyeni Bilgi Formu	Yarı deneysel-gözlemsel çalışma	63 hemşire ile gerçekleştirilmiştir.	Uygun el yıkama teknikleri ve hijyenik el yıkama uygulamalarında eğitimin hemşirelerin bilgi düzeyini ve el yıkama davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.
Suzuk vd., 2015	El hijyeninde 5 endikasyon kuralı ile oluşturulan gözlem formu	Tanımlayıcı-kesitsel ve gözlemsel çalışma	81 hemşire ve 31 doktorla gerçekleştirilmiştir.	Değerlendirmeye alınan 1144 fırsatın 754 (%65.9)'ü doğru el yıkama ve ovma ile sonuçlandığı sonucuna varılmıştır.
Teker vd., 2015	El hijyen parametreleri	Yarı deneysel-gözlemsel çalışma	114 hemşire, 35 asistan, 41 doktor, 179 hastane personeli ile gerçekleştirilmiştir.	Eğitim alan hemşirelerde hasta ile temas öncesi uyum oranı (%76) eğitim almayanlara göre (%63) daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tartışma

Karaoğlu ve Akın (2019)'ın 63 hemşire ile yaptığı çalışmada gözlem yapılmadan önce el yıkama alışkanlıkları öz-bildirim anketini doldurması istenerek daha sonra habersiz bir şekilde her bir hemşire dörder saat gözlemlenmiştir. Gözlem sonucunda el yıkama gerektiren 703 durum belirlenmiştir. Gözlemler sonucunda el yıkama gerektiren durumlarının %39.3'ünde el yıkama işlemi gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Hemşirelerin sadece %2.2'si el yıkama tekniğine uygun olarak ellerini yıkadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Caner ve Kartın'ın (2019) yaptıkları çalışmada hemşirelerin anket sorusundaki el yıkama sorusuna %79.4'ü doğru cevap verirken, gözlemler sonucu elde edilen doğru el yıkama yüzdesinin %65.1 olduğu görülmektedir (Karaoglu ve Akın, 2019; Caner ve Kartın, 2019). Her iki çalışmada gözlem öncesi yapılan anket sonuçlarına göre hemşirelerin el yıkama alışkanlıkları iyi olarak bildirirken, gözlem sonucu el hijyeni uyum oranlarının oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Koşucu ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada 7200 dakikalık gözlem sonucu 3690 el hijyen endikasyon durumu gözlemlenmiştir. El hijyeninde 5 endikasyon kuralı ile oluşturulan gözlem formu kullanılarak elde edilen sonuçlara göre tüm sağlık personelinin ortalama el hijyeni uyum oranı %58 iken, hemşirelerde bu oran %69 olarak bulunmuştur. Araştırmada hemşirelerin el hijyenine uyum oranının aseptik işlemlerden önce %88 ile en yüksek bulunurken hastanın eşyaları ile temastan sonra %56 el yıkama ile en düşük olduğu görülmektedir (Koşucu, Baltacı Göktaş ve Yıldız, 2015).

Mankan ve Kaşıkçı'nın (2015) 378 hemşire ile yaptığı çalışmada anket sorularının arasında el yıkama bilgisini ölçen sorulara genel olarak doğru cevap veren hemşireler benzer şekilde Aylaz ve arkadaşlarının (2018) yaptıkları çalışmada hemşirelerin %97.2'sinin "El hijyeni neden önemlidir?", %91.5'i "Aşağıdaki durumların hangisinde hijyenik el yıkama yapmayı tercih edersiniz?" sorusuna doğru yanıt verdikleri görülmektedir. İnfal ve Şahin'in (2018) araştırmasında ise hemşireler, yapılan işlem öncesi olarak 2/10'u "tedaviye çıkmadan önce", yapılan işlem sonrası olarak ise; 3/10'u "hastaya dokunduktan sonra" ellerin yıkanması gerektiğini ifade etmişlerdir (Mankan ve Kaşıkçı, 2015; Aylaz, Şahin ve Yıldırım, 2018; İnfal ve Şahin, 2018).

Terzi, Erdoğan, Ertürk ve Özkan (2020)'nin gözlemsel olarak yaptıkları çalışmada en fazla el yıkayan sağlık profesyonelinin hemşireler (%61,90) olduğu görülmektedir. Bu sonuç sevindiricidir fakat oranların oldukça düşük olduğu görülmektedir. Beş El Yıkama Endikasyonu'na göre hasta ile temas sonrası %36,5 el yıkama yapılırken, aseptik işlemler öncesi el yıkama oranının %9,31 olduğu görülmektedir.

Akça ve Keşaplı (2016)'nın gözlem çalışmasında hemşireler tarafından hastayla yapılan 814 temasın %21.1'inde ellerini yıkadığı saptanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre hemşirelerde el yıkama oranının %13.3 olduğu görülmektedir. Kaya ve arkadaşlarının (2014) 178 hemşire ile yaptığı tanımlayıcı araştırmanın sonuçlarına göre sadece %8'inin hastaya temas etmeden önce, %66.5'i hastayla temas sonrası el yıkadığı saptanmıştır. Erdoğan, Yurttaş, Kaya ve Engin (2017)'nin gözlemsel çalışmasında

180 teması gözlemesi sonucunda tüm sağlık profesyonellerinin el yıkama kurallarına uyum oranı %80 iken bu oran hemşirelerde %91 olarak saptanmıştır (Erdoğan, Urgun, Kaya, Yiğit ve Boşnak, 2016). Benzer şekilde Yurttaş ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmada el hijyeni uyumu gözlemlerinde, hemşirelerin el hijyeni uyum oranı %73.9 olarak bulunmuştur. Demirel (2019)'un el hijyeninde beş endikasyon doğrultusunda hazırladıkları gözlem formu ile 316 temas gözlemleri sonucunda tüm sağlık personelinin el hijyen uyumu %60 iken, hemşirelerin el hijyeni uyum oranları %54 olarak tespit edilmiştir. Suzuk, Edis, Çalık, Akdoğan ve Ünal (2015)'un yaptıkları çalışmada gözlemleri haber vererek 1144 temasın %65.9'unun doğru el yıkama ile sonuçlandığı tespit edilmiştir. El hijyeni eğitimi alan hemşirelerin el hijyeni uyum oranı (%76), hasta ile temas etmeden önce eğitim almayan hemşirelere oranla (%65) daha yüksek olduğu saptanmıştır. Teker ve arkadaşlarının (2015) yarı deneysel olarak yaptıkları çalışmada hemşirelerin önce el yıkama alışkanlıkları ölçülmüştür daha sonra hastanede belirli yerlerine posterler ve resimler asılarak, hastane enfeksiyonları ve el hijyeni hakkında eğitim verilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre eğitim alan hemşirelerde hasta ile temas öncesi uyum oranının (%76) eğitim almayanlara göre (%63) daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Karaoğlu ve Akın (2018)'in 63 hemşireler ile yaptığı çalışmada el hijyeni ile ilgili eğitimin, uygun ve hijyenik el yıkama uygulamaları açısından hemşirelerin bilgi düzeyini ve el yıkama davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Hemşirelerin el yıkama gerektiren durumlar konusundaki bilgi düzeyi genel olarak iyi olsa da gözlemler sonucu el yıkama davranışlarının daha düşük olduğu ve tutumların olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen çalışmalarda haberli gözlemin daha olumlu sonuç verdiği görülmüştür, bu da el yıkamanın arttırılması ve alışkanlığa dönüştürülmesi için denetimin her zaman gerekli olduğu ve gözlem yöntemi ile yapılan çalışmaların arttırılarak farkındalık uyandırılması gerektiği düşünülmektedir. Aynı zamanda el yıkama alışkanlıklarına yönelik deneysel çalışmaların az olduğu, daha fazla deneysel çalışmaya gereksinim olduğu ortaya çıkmıştır.

Hemşirelerin el hijyeni uyumunun sağlanması, hastane enfeksiyonlarının önlenmesi için ilk adımdır. Dünya çapında koronavirus salgını ile savaşırken, sağlık sektöründe büyük rol alan ve hastayla en sık temas halinde olan hemşirelerin el yıkama uyumu önemli rol oynamaktadır. Enfeksiyonların bulaşmaması ve hemşirelerin kendilerini de korumaları için el yıkama alışkanlıklarının olması önemlidir. Ayrıca uzun süre izlemin olduğu, randomize kontrollü araştırma çalışmalarının yapılması bu alandaki açığı kapatacaktır.

Bu sistematik review, hemşirelerin “el yıkama alışkanlıkları, davranış ve tutumları” hakkında yapılan çalışmaların sistematik incelemesinin yapılması ve ülkemizde hemşirelerin el yıkama alışkanlıklarının öneminin anlaşılması, farkındalık kazanılmasına destek olunması amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Kaynaklar

- Akça, A.H., & Keşaplı, M. (2016). Acil serviste el yıkama alışkanlıkları ve ülkemizdeki sağlık politikalarının bu alışkanlık üzerine etkileri. *Van Tıp Dergisi*, 23(2), 176-182.
- Akdemir, A., & Birol L. (2020). Hemşirelik Uygulamalarında Temel Kavramlar. Akdemir, A., Birol L. (Ed.), *İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, s.11-12.
- Alp, E. (2012). Enfeksiyon Kontrol Programı. Erciyes Üniversitesi Hastaneleri Enfeksiyon Kontrol Kurul Başkanlığı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Hastaneleri Yayınları, 55(1), 5-43.
- Association for Professionals in Infection Control and Epidemiology. (2015). Erişim Tarihi: 22 Ocak 2020, Erişim Adresi: https://apic.org/Resource_/EliminationGuideForm/9fae54e1-ebb9-44f9-a5b2-
- Aylaz, R., Şahin, F., & Yıldırım, H. (2018). Hemşirelerin hastane enfeksiyonu konusuna ilişkin bilgi düzeylerinin belirlenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 67-73.
- Bakkalcı, M. (2020). Yenidoğan yoğun bakım birimlerinde bebek ölümleriyle ilgili komisyon raporu. Erişim Tarihi: 22 Ocak 2020, Erişim Adresi: <http://istabip.org.tr/guncel2/bebekrapor112005>
- Berman, A., Synder, S., & Frandsen, G. (2016). *Kozier Erb's Fundamentals of Nursing Concepts, Process and Practice*. Tenth Edition. USA: Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, 1273- 1276.
- Caner, N., & Kartın, P.T. (2019). İntramüsküler ve intravenöz ilaç uygulama basamaklarının değerlendirilmesi: Gözlem çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 6(3), 177-185.
- Demirel, A. (2019). Improvement of hand hygiene compliance in a private hospital using the Plan-Do-Check-Act (PDCA) method. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 35(3), 721-725.
- Erdoğan, S., Urgun, M., Kaya, H., Yiğit, B., & Boşnak, M. (2016). Çocuk yoğun bakım ünitesinde el temizliği kurallarına uyumun değerlendirilmesi. *ACU Sağlık Bil Dergisi*, (4), 226-229.
- Gould, D. J., Creedon, S., Jeanes, A., Drey, N. S., Chudleigh, J., & Moralejo, D. (2017). Impact of observing hand hygiene in practice and research: A methodological reconsideration. *Journal of Hospital Infection*, 95, 169-174.
- İnan, D. (2011). El hijyeni ve önemi. *ANKEM Dergisi*, 25(2), 22-24.
- İnfal, S., & Şahin, T. K. (2018). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin hastane enfeksiyonları konusundaki bilgi düzeyleri. *SDÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(3), 1-6.

- Karabey, S., Çetinkaya, Ş.Y., Alp, E., Ergönül, O., Esen, Ş., & Kaymakçı, H. (2008). El hijyeni kılavuzu. *Hastane İnfeksiyonları Dergisi*, 12(1), 3-25.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.
- Karadağ, M., Yıldırım, N., & İşeri, Ö.P. (2019). El hijyeni inanç ölçeği ve el hijyeni uygulamaları. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 20-30.
- Karaoglu, M.K., & Akin, S. (2018). Effectiveness of hygienic hand washing training on hand washing practices and knowledge: A quasi-experimental design. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 49(8), 360-371.
- Karaoglu, M.K., & Akin, S. (2019). Evaluation of nurses' views about hand washing habits and hand hygiene compliance rates. *Journal of Education and Research in Nursing*, 16(1), 33-41.
- Kaya, Ş., Kaçmaz, Z., Çetinkaya, N., Kaya, Ş., Temiz, H., & İnalcan, M. (2014). Assessment of knowledge and behavior on hand hygiene in health care workers. *Correspondance*, 37(1), 26-30.
- Khan, H.A., Baig, F.K., & Mehboob, R. (2017). Nosocomial infections: Epidemiology, prevention, control and surveillance. *Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine*, 7(5), 478-482.
- Kılıçkap, M., Barçın, C., Göksülük, H., Karaaslan, D., Özer, N., Kayıkçıoğlu, M., et al. (2018). Data on prevalence of hypertension and blood pressure in Turkey: Systematic review, meta-analysis, and meta-regression of epidemiological studies on cardiovascular risk factors. *Türk Kardiyol Dern Ars.*, 46, 525-545.
- Kobra, S.L., Fariborz, R., Rasouli, A.S., & Neda, K. (2016). The comparison of the effectiveness of two education methods video and lecture on knowledge, belief and practice of hand hygiene in nursing students: *Clinical Trial. Health Sciences*, 5(7), 240-248.
- Koşucu, S. N., Baltacı, G.S., & Yıldız, T. (2015). Sağlık personelinin el hijyenine uyum oranı. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 105-108.
- Mankan, T., & Kaşıkçı, M. (2015). Hemşirelerin hastane enfeksiyonlarını önlemeye ilişkin bilgi düzeyleri. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 11-16
- Rios, N., & Aguilera, G. (2017). Nurses' perceptions of reasons for persistent low rates in hand hygiene compliance. *Intensive and Critical Care Nursing*, 42, 17-21.
- Rutala, W.A., & Weber, D.J. (2013). Disinfection and sterilization: An overview. *Am J Infect Control*, 41(5), 2-5.

- Suzuk, S., Edis, Ç., Çalık, A., Akdoğan, S., & Ünal, S. (2015). Türkiye’de bir devlet hastanesi yoğun bakım ünitesi ve cerrahi servislerinde el hijyeni uyum oranları. *Türk Yoğun Bakım Dergisi*, 3(3), 107-111.
- T.C Sayıştay Bakanlığı. Performans Denetimi Raporu. (2007). Hastane Enfeksiyonları ile Mücadele. Erişim Tarihi: 02 Ocak 2020, Erişim Adresi: http://www.hider.org.tr/Yeniden/2007-2_hastane_enfeksiyon.Pdf
- Tabak, R.S., & Ulutaşdemir, N. (2005). Temizlik elemanlarının hastane enfeksiyonlarından korunmaya yönelik bilişsel davranış özellikleri. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 15(2), 59-64.
- Teker, B., Ogutlu, A., Gozdas, H.T., Ruayercan, S., Hacialioglu, G., & Karabay, O. (2015). Factors affecting hand hygiene adherence at a privatehospital in Turkey. *The Eurasian Journal of Medicine*, 47(3), 208-212
- Terzi, B., Erdoğan, H., Ertürk, M., & Özkan, A.S. (2020). Yoğun bakım ünitelerinde el yıkama davranışlarının incelenmesi. *Turkish Journal of Intensive Care*, 18(1), 6-12.
- Ulutaşdemir, N., Dağlı, Ö., & Öztürk, M. (2017). Effect of the hand-washing awareness of clinical nurses working in the Southeastern Region of Turkey on the isolation compliance. *International Refereed Journal of Occupational Health And Safety*, 4, 1-14.
- Van De Mortel, T.F., Kermode, S., Prozano, T., & Sansoni, J.A. (2012). Comparison of the hand hygiene knowledge, beliefs and practices of Italian nursing and medical students. *Journal of Advanced Nursing*, 68(3), 569–579.
- World Health Organization (WHO) (2009). *Guidelines on Hand Hygiene in Health Care: A Summary*. Geneva, Switzerland. Available Date: 22 Şubat 2020, Available at: <https://www.who.int/>.
- World Health Organization. (WHO) (2020). *My five moments for hand hygiene*. Available Date: 12 Ocak 2020, Available at: http://www.who.int/gpsc/tools/faqs/five_moments/en/.
- Yurttaş, A., Kaya, A., & Engin, R. (2017). Bir üniversite hastanesinin yoğun bakım ünitesindeki el hijyeni uyumları ile hastane enfeksiyonlarının incelenmesi: Retrospektif çalışma. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(1), 1-7.